

капитал, структурные изменения, социальное партнерство. Раскрыта сущность институтов и их влияния на динамику производительности труда.

**Ключевые слова:** производительность труда, факторы роста производительности труда, институциональные факторы, институты.

**Pasieka A. S.**

### ***Institutional factors of labor productivity dynamics***

*Classification of institutional factors of the labor productivity dynamics is systematized in the article. The following groups of factors as: researches and their implementation, the organization of labor, human capital, structural changes, social partnership are investigated. The essence of the institutions and their impact on the dynamics of labor productivity is disclosed.*

**Key words:** *productivity, labor productivity growth factors, institutional factors, institutions.*

УДК 330:343.3

*В. І. Гунько*

## **ВИТОКИ І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

*Проаналізовано основні підходи до розуміння сутності категорій «тіньова економіка» і «соціальна відповідальність». Запропоновано авторське визначення поняття «соціальна відповідальність населення», ураховуючи різноплановість і неоднорідність цього терміна. Досліджено сучасний стан тіньової економіки в Україні, а також з'ясовано взаємозв'язок між тіньовою економікою і соціальною відповідальністю.*

**Ключові слова:** *тіньова економіка, соціальна відповідальність, корупційні чинники, детінізація.*

**Постановка проблеми.** Тіньова економіка існує в будь-яких країнах, незважаючи на рівень розвитку держави, причому процес делегалізації економік країн визначається як глобальний. Рівень тінізації економіки та чинники, що на неї впливають можуть суттєво відрізнитися в різних країнах. Але, безперечно, тінізація гальмує економічний розвиток, особливо в довгостроковій перспективі. Необхідність дослідження чинників детінізації економіки, одним із ключових серед яких є рівень соціальної відповідальності, обумовлюють актуальність обраної теми.

© В. І. Гунько, 2014

**Аналіз останніх досліджень і публікацій та невирішена частина проблеми.** Дослідженню питань тіньового сектору та детінізації економіки приділяють достатню увагу закордонні та вітчизняні науковці й фахівці. Серед вітчизняних вчених акцентуємо увагу на наукові праці: В. Предборського, Х. Борусевич, П. Коренюка, В. Сатура, Д. Синька. Що стосується вчених з далекого зарубіжжя, то значний внесок у досліджувану проблему здійснили: В. Вейгель, Дж. Лабедорфф, Р. Родригез, Д. Родрік, Ф. Шнайдер.

Але з урахуванням важливості впливу фактора соціальної відповідальності на економіку країни та, зокрема, функціонування тіньового сектору, вважаємо за необхідне дослідити генезис та взаємовплив зазначених сегментів економічної системи. Тож виокремлено в контексті пропонованої статті наукові праці, які стосуються аналізу проблем соціальної відповідальності, з-поміж інших таких вчених: З. Варналія, І. Гнибіденка, А. Колота, А. Куліша, Т. Смовженко.

**Метою статті** є дослідження процесу тінізації економіки та перспектив її детінізації, а також аналіз чинників, можливостей і факторів впливу соціальної відповідальності на легалізацію неформального сектору економіки.

**Виклад основного матеріалу.** Існує декілька визначень поняття «тіньова економіка». Так, П. Коренюк зазначає, що: «тіньова економіка – це складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків» [1, с. 4]. Відповідно до визначення Д. Синька: «Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до ВВП» [2, с. 32].

У свою чергу, пропонуємо трактувати поняття «тіньова економіка» як: такий сектор економіки, що не враховується офіційною статистикою і в якому відбуваються протиправні дії або ж дозволені законом, але офіційно незареєстровані дії, спрямовані на отримання доходу шляхом уникнення сплати податків, приховування доходів фізичними, юридичними особами та представниками влади. Зазначене визначення надає більш розгорнуту сутність тіньової економіки.

У 2002 р. Указом Президента були затверджені заходи, що мали на меті мінімізацію тіньового сектору економіки України. Але впровадження цих заходів не мало успіху в зв'язку з тим, що наслідки впровадження заходів детінізації були небажаними для політичної і бізнесової еліти країни. Також однією з причин тінізації економіки є занадто великий податковий тиск на офіційні доходи фірм та домогосподарств. У зв'язку з цим значну частку в тіньовій економіці займають такі форми тіньової зайнятості, як: несанкціонована торгів-

ля, приватне репетиторство, різноманітна посередницька діяльність, аутсорсинг, дистанційна робота, строкові трудові договори, робота на дому тощо. Це пояснюється тим, що по-перше: домогосподарства в Україні мають офіційні статки, які є занадто низькими; по-друге – фірми, як роботодавці, не прагнуть поповнювати держбюджет за рахунок податкових відрахувань з огляду на значні нарахування на зарплату. За оцінками експертів в Україні майже 50% працівників отримують заробітну плату на рівні мінімальної та близько 40% нижче рівня середньомісячної заробітної плати [3]. Такий низький рівень добробуту населення лише посилює рівень зростання тінізації економіки країни. Але при цьому підкреслимо, що більшість економічних агентів залишає легальний сектор не тому що позалегальний надає можливість ухилення від оподаткування, а тому, що діючі у держави закони зорієнтовані на адміністративні та корупційні бар'єри [4, с. 156].

В Україні до недавнього часу владні інституції в достатній мірі не протидіяли бюрократичним бар'єрам, корупції чиновників і застосуванню свавілля по відношенню до суб'єктів економічної діяльності. Так, неофіційна оплата послуг представникам державних органів коливалася від подарунків вартістю декілька тисяч доларів до 60–80% від суми державного контракту та 60–70% відшкодованого ПДВ. При цьому зазначене інституційно формалізувалося, коли офіційна влада пропонувала, іншими словами, нав'язувала свої бюрократичні послуги. Тому до можливості здійснення господарської діяльності без вимагання хабарів з боку чиновників українські підприємці відносилися скептично. Тільки кожен п'ятий вважав, що це можливо, третина підприємців в принципі таку можливість не розглядає, майже половина визнавала, що економіка без хабарів в даній соціально-економічній ситуації є нереальною [5, с. 43].

Що стосується офіційних статистичних даних, то обсяг тіньової економіки за 2007–2012 рр. становив у середньому 34,5%. При цьому відмітимо, що частка тіньового сектору економіки країни в кризовий період збільшувалась: в 2008 р. становила 34% від ВВП, а в 2009 р. досягнула свого максимального значення – 39% (рис. 1).

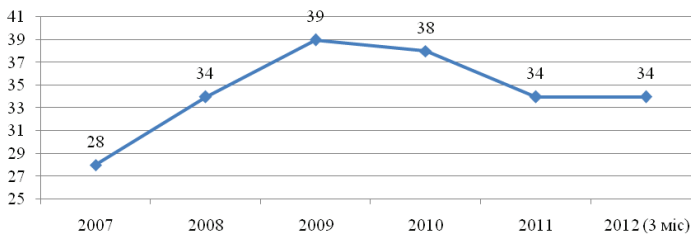


Рис. 1. Обсяг тіньової економіки України від ВВП за 2007–2012 рр., % [6, с. 118]

Що стосується подальших років, то відбулося поступове зниження частки тіньового сектору: в 2010 р. він дорівнював 38% від ВВП, а в 2011 р. досягнув позначки 34% від ВВП [6, с. 118].

Але нині за оцінками вітчизняних експертів маємо вражаючий рівень тінізації, а саме – тотальний, коли обсяг тіньового ВВП вже прирівнюється до офіційного. За таких обставин відбувалося злиття офіційного і тіньового секторів, тобто, кожний вид економічної діяльності вже не конкретизується як офіційний або тіньовий, і відрізнити тіньову складову від офіційної практично неможливо. В цьому стані економіка перестає реагувати на звичайні економічні методи фінансової та монетарної політики.

При цьому, за висновками Ф. Шнайдера обсяги тіньової економіки в європейських країнах засвідчують таке (рис. 2) [7].

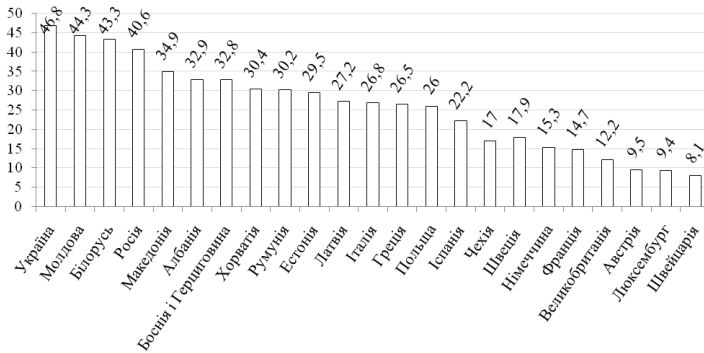


Рис. 2. Обсяги тіньової економіки в європейських країнах у 2011 р., % від офіційного ВВП

Як бачимо, серед країн Європи, найбільш тінізованими є економіки таких країн, як: Україна (46,8%), Молдова (44,3%), Білорусь (43,3%) та Росія (40,6%), тобто у пострадянських країнах. Найменші розміри тіньового сектору в економіці присутні в Австрії (9,5%), Люксембургу (9,4%) та Швейцарії (8,1%).

У нинішніх умовах у країнах, які не підпадають під категорію розвинутих, існує значна кількість чинників, що сприяють подальшому зростанню неформального сектору економіки, а саме: податковий та адміністративний тиск, збільшення безробіття, корупція, а також, підкреслимо, низький рівень соціальної відповідальності фірм і домогосподарств. На нашу думку, останній фактор має актуальний вплив на процес детінізації економіки країни.

Вітчизняні вчені визначають соціальну відповідальність як обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку їх

порушення – обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання [8, с. 67]. В цілому концепція соціальної відповідальності трактується у різний спосіб і має такі елементи.

По-перше. Соціальна відповідальність бізнесу що розглядається як цінність, яка може сприяти загальному добробуту в межах ефективних правових норм [9, с. 328].

По-друге. Корпоративна соціальна відповідальність, що є концепцією ведення бізнесу, яка має за мету позитивний вплив на певні суспільні групи та сфери [10, с. 29].

По-третє, соціальна відповідальність населення, яка є здатністю населення країни підходити свідомо і відповідально до вибору тої чи іншої поведінки, до вчинення певних дій, що прямо чи опосередковано вплинуть на економіку країни, а також здатність не чинити тих дій, що можуть спричинити негативні наслідки як для певної сфери або економіки в цілому.

З огляду на вищезазначене підкреслимо, що саме ефективне інституційне середовище забезпечує високий рівень економічного розвитку країни та матеріального добробуту громадян. Але, одночасно, соціальна відповідальність визначає існування чинників, які також впливають на економічний розвиток. До цих факторів відносимо такі: асиметрична інформація, опортуністична поведінка, корупція, моральний ризик, шахрайське ціноутворення, цінова дискримінація, нелегальний поділ ринку між продавцями, монопольне обмеження виробництва всупереч законодавству тощо. Але з-посеред перерахованих факторів вирізняємо саме корупцію, тому що саме дана складова функціонування тіньової економіки останнім часом набула свого критичного значення в Україні та отримала статус національної загрози щодо економічного розвитку країни. При цьому для соціально-економічної системи корупційно-тіньовий перерозподіл виступає в якості рентної оплати неефективного економічного механізму, що породжує тіньову економіку [11, с. 69].

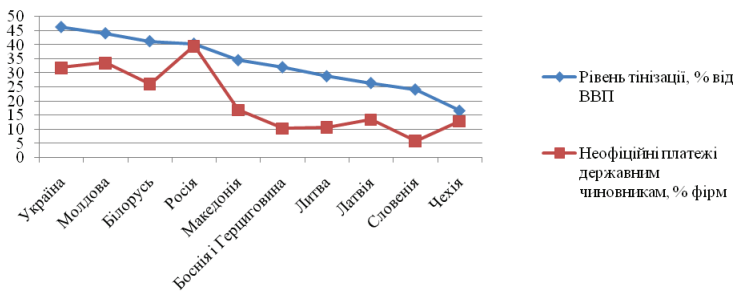


Рис. 3. Частка фірм, що надають неофіційні платежі, і рівень тінізації економіки 2011 р. [12].

Для визначення взаємозалежності між соціальною відповідальністю і рівнем тінізації економіки пропонуємо проаналізувати зазначене на прикладі деяких країн Європи за такими показниками: частка фірм, які надають неофіційні платежі державним чиновникам та обсяги тіньового ринку (див. рис. 3).

При цьому підкреслимо, що кореляційно-регресійний аналіз засвідчує щільний зв'язок (рівень кореляції  $r = 0,8$ ). Також статистичні дані підтверджують наявний обернений зв'язок між рівнем тінізації та рівнем соціальної відповідальності населення:

$$Y = \frac{1}{X}, \quad (1)$$

де  $Y$  – обсяг тіньової економіки, а  $X$  – рівень соціальної відповідальності. Висновок підтверджує запропонований графік (рис. 4).

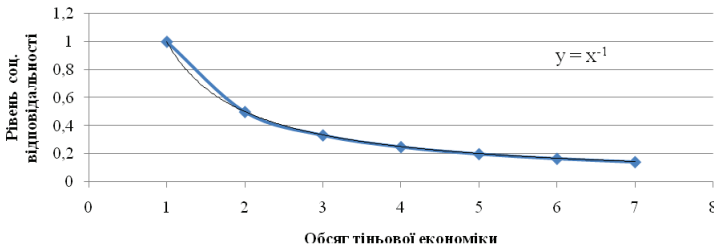


Рис. 4. Взаємозалежність між обсягом тіньової економіки і рівнем соціальної відповідальності

При цьому важливо підкреслити, що неможливо змусити підприємців орієнтуватися на моральні принципи, якщо вони не зафіксовані не тільки у відповідних формальних, але й неформальних нормах. Тому потрібно враховувати, що поряд з опрацюванням відповідних законодавчих актів і створенням юридично-інституційної структури, яка сприятиме розвитку «морального» бізнесу, необхідно також й формування та динамічний розвиток таких світоглядних переконань і культури підприємництва, що відповідають законодавчо «прописаним» формальним нормам. Тільки у цьому випадку суспільство і бізнес будуть керуватися прийнятими законами. У протилежному разі економіка країни «формалізує» корупційні схеми.

Необхідно відмітити, що, згідно з дослідженнями Ernst&Young, Україна займає третю сходинку в Європі щодо розповсюдження корупції в бізнесі. Так, 85% українських менеджерів визнає, що без хабаря в країні не вирішується жодної справи. Серед розвинутих країн найменш поширеною корупція є у Швейцарії (10%), Фінляндії (12%), Швеції (17%) [13, с. 65].

Основними напрямками усунення корупції в контексті соціальної відповідальності є виконання комплексу синхронних дій в законодавчій сфері,

зокрема, антикорупційна діяльність органів влади та відповідні дії громадянського суспільства [14, с. 124].

Що стосується законодавчої сфери, то розробка та ухвалення відповідних нормативних актів мінімізує можливості корупційних трансакцій, підвищує «прозорість» дій влади, запроваджує антикорупційні інститути протидії корупційним факторам і, звідси, мінімізує тінювий сектор.

У свою чергу, громадянське суспільство має такі важелі для внесення антикорупційних змін до законодавчих актів, що «прописують» органам влади і надавати об'єктивну інформацію щодо бюджетних витрат та розподілу фінансових потоків; забезпечення в країні принципів економічного і політичного плюралізму та особистої свободи; публічну і загальну поінформованість про доходи чиновників; справедливість і безумовне виконання законів.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** З огляду на пропонування аналіз взаємовпливу соціальної відповідальності на тінюву економіку акцентуємо увагу на тому, що соціальна відповідальність повинна бути одночасно і формальною, тобто базуватися на відповідальних інституційних правилах ринкової економіки і динамічною, яка відповідає соціально-політичним змінам. До складових, які останнім часом потужно впливають на загальний стан соціально-відповідальних чинників відносимо: створення умов, що унеможливають корупційні дії; інституційна стабільність; довіра до соціально-господарських процесів як з боку вітчизняних підприємств, так і з боку іноземних інвесторів; економічний патріотизм; розподіл результатів економічної діяльності згідно принципів справедливості; оптимальне співвідношення економічної ефективності країни та соціальних потреб її громадян.

Що стосується загальних контурів соціальної відповідальності з огляду на тінюві економічні процеси, то на мікроекономічному рівні її окреслює власне кожний підприємець, а на макрорівні – держава. При цьому підкреслимо, що і соціальна відповідальність бізнесу, і державні рішення повинні безумовно відповідати моральним принципам. Це твердження впливає принаймні з огляду на дві принципові позиції:

1. Не можна вважати зобов'язання влади соціальновідповідальними, якщо вони призводять до можливостей збільшення тінювих трансакцій, зокрема корупційних;
2. Ігнорування моральних аспектів у взаємовідносинах «влада–бізнес–громада», як правило, призводить до корупційно-тінювих конфліктів.

Без сумніву, що в довгостроковому періоді економіка країни, що орієнтується на цінності соціальної відповідальності, збільшує потенціал економічного успіху, встановлює високий рівень довіри в суспільстві, протидіє корупційним факторам і мінімізує тінювий сектор економіки.

### Список використаних джерел

1. Коренюк П. І. Вплив тінізації економіки на сталий розвиток національного господарства / П. І. Коренюк, Л.А. Горошкова, Д.А. Антонюк // Сталий розвиток економіки – 2012. – № 5 (15). – С. 3–5.
2. Синько Д. Ю. Фінансові аспекти легалізації тіньової економіки України / Д. Ю. Синько // Шевченківська весна: Економіка. – 2012. – № 1. – С. 32–35 // ntsaef.univ.kiev.ua/projects/shv/2012/2012-t1.pdf.
3. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – 552 с.
4. Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 272 с.
5. Півікова О.С. Концептуальні підходи та шляхи детінізації економіки України / О.С. Півікова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 12 (139). – С. 41–46.
6. Борусевич Х.Ю. Сучасний стан та тенденції розвитку тіньової економіки у посткризовий період / Х. Борусевич // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 1. – С. 117–123
7. Офіційний сайт «Реальна економіка» / Тінь в Україні: вплив на економіку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/publication/22/21545.html>.
8. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики : підручник / З. С. Варналій. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
9. Познер Р. О применений экономической теории и злоупотреблении ею при анализе права // Истоки: Экономика в контексте истории и культуры / редкол. Я. И. Кузьминов, В. С. Автономов, О. И. Ананьин и др. – М. : ГУВШЭ, 2004. – 584 с.
10. Корпоративна соціальна відповідальність : підручник / кол. авт.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра екон. наук, проф. А. Я. Кузнецової. – Вид. друге, випр. і доповн. – К. : УБС НБУ, 2010. – 314 с.
11. Предборський В. Розвиток досліджень причинності тінізації економічних процесів в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 68–72.
12. Seyhun Elgin, Oguz Oztunal. Shadow Economies around the World: Model Based Estimates // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.econ.boun.edu.tr/public\\_html/RePEc/pdf/201205.pdf](http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201205.pdf).
13. Дараган В. П. Джерела утворення тіньового капіталу та головні чинники тінізації економіки України / В. П. Дараган // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – № 3 (9) – С. 60–64.
14. Государственная политика и управление : учебник : в 2-х ч. / под ред. Л. В. Сморгунова. – М. : РОССПЭН, 2006–2007. – 495 с.

### Гулько В. И.

#### ***Истоки и современные тенденции теневой экономики и социальной ответственности***

*Проанализированы основные подходы к пониманию сущности категорий «теневая экономика» и «социальная ответственность». Предложено авторское определение понятия «социальная ответственность населения», учитывая разнотипность и неоднородность данного термина. Исследовано современное состояние теневой экономики в Украине, а также выяснена взаимосвязь между теневой экономикой и социальной ответственностью.*

**Ключевые слова:** теневая экономика, социальная ответственность, коррупционные факторы, детенизация.



**Gunko V. I.**

***Shadow economy and social responsibility: sources and trends***

*The main approaches to understanding the nature of the categories "shadow economy" and "social responsibility" are analyzed. The author definition of "social responsibility" is given according the diversity and heterogeneity of the term. The current state of the shadow economy in Ukraine is analyzed, and the relationship between shadow economy and social responsibility is described.*

**Key words:** *shadow economy, social responsibility, corruption factors, legalization.*

Гунько Вікторія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).

УДК 378

*I. A. Бурлакова*

**ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ НАВИЧОК  
УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ ЗДОРОВ'ЯМ  
ЯК ІНОВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ОСВІТИ ФАХІВЦІВ  
ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

*Розкрито поняття «професійне здоров'я». Охарактеризовано роль тренінгових технологій в освіті фахівців економічних спеціальностей. Визначено мету, завдання і результат дисципліни «Менеджмент професійного здоров'я». Проаналізовано поняття «здоров'язберезувальна компетенція», що є в переліку сучасних ключових компетенцій.*

**Ключові слова:** *здоров'я, професійне здоров'я, тренінгові технології, здоров'язберезувальні компетенції.*

**Постановка проблеми.** У зв'язку із погіршенням здоров'я населення країни, зниженням показників психофізичного розвитку та здоров'я молоді в цілому й майбутніх фахівців економічних спеціальностей зокрема, слід вважати за необхідне реалізацію програм створення здоров'язберезувального освітнього простору [2; 3; 5].

За даними наукових досліджень, реальна ситуація демонструє низький рівень застосування здоров'язберезувального потенціалу освітніх закладів [4]. Внаслідок нераціональної організації навчального процесу, невідповідності методів і засобів навчання потребам культури професійного здоров'я

© I. A. Бурлакова, 2014